

Ігнат Ходзька

БАРУНЫ¹

Ад перакладчыка: Гэты тэкст - белетрызаваныя ўспаміны выдатнага пісьменніка і паэта Ігната Ходзькі (1794-1861) пра школу, у якой ён пачаў вучыцца ў 10-гадовым узросце і ў 1810 годзе перайшоў адтуль у Віленскі ўніверсітэт, які скончыў са ступенню кандыдата філасофіі.

У нейкай ступені, я ўжо прызвычаіўся да стылю нашых аўтараў першай паловы XIX ст. - той хто чытаў тэаў тэксты ў арыгінале, ведае, якой складанай, мудрагелістай мовай з доўгімі сказаўмі пісалі нашы папярэднікі. Магчыма, яны нават і думалі трошкі не так, як мы сёння. Таму, перакладаючы тэаў найкаштоўнейшыя тэксты, заўсёды імкнешся захаваць залатую сярэдзіну - зрабіць тэкст бліжкім для сучаснага чытача і адначасова, у нейкай меры, перадаць аўтарскі, аўтэнтычны стыль.

У выданні "Баруноў" 1925 г. маецца вялікая колькасць тлумачэнняў незразумелых ужо ў XX стагоддзі слоў і прапушчаны не самы спрыяльны для яўрэяў абзац, які я выдзяляю курсівам і друкую, бо хачу ўсё ж выдаць пераклад аўтэнтычнага тэксту. Таму спадзяюся на разуменне чытачом тагачасных рэалій.

Дадам, што з-за таго, што Ходзька вучыўся і пісаў пра грэка-каталіцкую, базэльлянскую школу, слова "ксёндз", якое ўжывае аўтар, я перакладаў як "святар", а слова "касцёл", як "царкву" - уніяцкую царкву. Лічу, што гэтак будзе лепш і больш дакладна перадавацца сэнс і дух цудоўнай працы Ходзькі.

Усім, хто цікавіцца гэтай важнай для нас тэмай, рэкамендую грунтоўны артыкул прафесара Святланы Марозавай, можа, лепшага спецыяліста па гісторыі нашай царквы².

Пераклад выкананы з нагоды каранавыі цудоўнага абраза Маці Божай Суцяшальніцы Засмучаных у Барунах.

Леанід Лаўрэш, пісьменнік.

*Далятае да мяне гук далёкіх званоў,
Краіна вобраз Літвы мне ўзнаўляе,
Успамінаю гады дзяціных сноў
І свае дзіцячыя малітвы прамаўляю!³*

Адынец, Думкі ў Італіі.

I

Пад апекай слыннай сваімі цудамі Маці Божай Барунскай штогод у школах раслі і вучыліся некалькі сотняў дзяцей. Бацькі з далёкіх і блізкіх ваколіц Ашмянаў, прывёўшы і пакінуўшы тут сваіх сыноў, вялі іх да алтара Багародзіцы, са слязьмі прасілі Яе ласкі, ускладалі на галовы дзяцей сваё пяшчотнае дабраслаўленне, а потым вярталіся дадому з супакоеным сэрцам. Неаднойчы з апошняга ўзгорка за Барунамі, з якога быў бачны толькі крыж касцёла, заплаканая маці яшчэ раз выходзіла з брычкі і адпраўляла гарачыя малітвы туды, дзе пакінула самае дарагое, дзе пакінула душу сваёй душы. А вучань, разлучаны з маці, плакаў стоячы на вуліцы і глядзеў на дарогу, на якой знікла брычка і на якой сустракаліся іх узаемныя тужлівыя ўздыхі!

Ці бываў зараз хто-небудзь з маіх барунскіх калег у спустошаных⁴ Барунах? Ах, напэўна ж, не. А ці глядзеў ён калі-небудзь на сляды сваёй маладосці тут з такім жа пачуццём, як я? Ці з такім жа чароўным і сумным пачуццём ён падаў на калені перад тым самым абразом, перад якім калісьці па-чарзе кленчыў і я з іншымі? Ці адчуў ён душою гэтую вялікую розніцу ў часе і гэтую яшчэ большую розніцу паміж сваім юнацкім і старым сэрцам? Ці адчуваў ён глыбокі жаль да самога сябе з якім чалавек бачыць сваё жыццё перад вачыма таго, хто яго дае, і з якім просіць яго прыхільнага позірку, як дзіця кліча да сябе маці, якая гадуе яго?

Баруны знаходзяцца ў лясной частцы Ашмянскага павета:

*"Дзе было логава мядзведзя,
І дзе ласі насуцца,*

¹ Chodzko Ignacy. Boruny. Warszawa, 1908; Chodzko, Ignacy. Boruny. Lwow-Warszawa-Krakow, 1925.

² Гл: Марозава Святлана. Барунская базэльлянская школа і яе выхаванцы // Klasztory mnisze na wshodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej od XVI do poczatkow XX wieku. Poznan: Wydawnictwo Nauka i Innowacji, 2014. С. 339-354.

³ Dalekich dzwonow dzwiek mie dolata,
Kraj przypomina obraz Litwy,
Wspominam moje dziecinne lata,
Mowil dziecinne moje modlitwy!

O d y n i e c . Dumanie ice Wloszech.

⁴ Школу ў Барунах зачынілі пасля паўстання 1831 г.

Там грэшнік жыве ежай нябеснай" і г. д.

- гаворыць старадаўняя песня, складзеная ў гонар цудоўнага Барунскага абраза. Напэўна, і сапраўды тут была глухая пушча ў той час, калі сціплыя законнікі св. Базыля выбралі тут для сябе бязлюднае месца. Пазней на гэтым месцы, ужо славытым ласкамі Дзевы Марыі, былі пабудаваны святыня і вялікі кляштар. Нарэшце пустыня ажыла з-за мноства дзяцей, якія кожную нядзелю спявалі тут пра гісторыю і славу гэтага месца.

З узбуджаным уяўленнем і гарачым сэрцам я выйшаў з касцёла на рынак у Барунах, на які пад'ехаў адразу. Цудоўны летні вечара, ужо цямнела, і мне здавалася, што вось-вось з усіх дамоў, якія акружалі рынак, высыплецца

Напалеон Орда. Баруны. Рынак, Базыльянскі кляштар, 1879 г.

мноства вясёлых мальцаў і пачуюцца іх галасы. Пачуецца рытмічнае рэха ад удараў мяча аб вежы і сцены, якія атачаюць касцёл, што святары-прафесары паціху выйдучь з кляштара і з імі нават сам дабрадзей святар-прэфект, што некаторы час яны з задавальненнем будуць глядзець на агульную мітусню, на гэты яркі вобраз вяселосці, на маладзейшых і жвавейшых за іх, і ў рэшце-рэшт не вытрымаюць, як не ўтрывалі яны свае годныя пасады і станы, але ў братэрскай роўнасці згуртуюцца і ад ўсяго сэрца пачнуць займацца нявіннымі студэнцкімі свавольямі! Колькі разоў, напрыклад, святар-фізік ці святар-красамоўца, закруціўшы хабіт каля чаравікаў, як лось, бег да фінішу, або ўтыкаўся сваёй шырокаю далонню ў сцяну каб пацэліць скураным мячом, або з палкай на плячы замест карабіна, муштраванай войска выбранцоў-рыцараў, узброеных так жа, як і ён!

Але мае абуджаныя падманам чаканні не вярнулі мінулага і не змянілі цяперашняга рэчаіснасці. Напай-разбураныя хаты не кішэлі дзецьмі, па могілках сунуўся пануры манах, па вуліцах цягнулася абарваная галата, на рынкавай плошчы, толькі перад капліцай, сядзела баба ў лахманах і сярод аглушальнай цішыні мармытала вячэрнюю малітву, якая адпавядала гэтаму вобразу няшчасця

і жалобы. Можа, гэта паўтаравекавая Радуцына, падумаў я - пострах і забава былых вучняў? Напэўна ж, не! Але, гэтая баба займае гэтае звычайнае і ўлюбёнае месца былой Радуцыны, чья постаць, рысы і ўчынкі - той сапраўднай Радуцыны, зараз захапілі маё ўяўленне.

Гэта была сапраўдная Мегмырыліс⁵ барунская: баба старая, але худая і высокая, часта напайп'яная, часта напайвар'ятка. Калі яна, шырока раскінуўшы лахманы, ішла па рынкавай плошчы з высока паднятай галавой, размахваючы чорным агузам⁶ і спяваючы хрыплым голасам нейкую бязбожную песню, а дзеці збягалі перад ёй з дарогі і крычалі: "Чараўніца! Радуцына-чараўніца!". Але калі ўвечары, яна ціха і сумна сядзела на сваім камені каля капліцы, прывабіўшы да сябе аднаго са сваіх смялейшых фаварытаў і пачынала расказваць яму цікавую гісторыю пра прывід, які штоноч вылазіў вась з гэтага самага склепа з-пад царквы і адразу ішоў на могілкі, а потым зноў вяртаўся ў склеп, як яму потым адсеклі галаву, і ён больш з'яўляўся. Як ляцела саранча, што аж сонца не было відаць і на кожным яе крыльцы было напісана паяўрэйску, што гэта Божая кара. Як была маравая чума і ўсе памерлі. Як потым муравалі гэтую царкву, і Радуцына падавала цэглу, і адзін з муляраў зваліўся з даху, але праз цуд Маці Божай Барунскай падняўся з зямлі жывы і здаравоткі. І як гэта ўсё было сто гадоў таму... Калі яна так расказвала, хутка збіралася ўсё большае і большае кола слухачоў, пра Радуцыну-чараўніцу забываліся, а беднай старой Радуцыне пакавалі ў чорную торбу і кішэні медзякі, пірагі і абаранкі.

- Дзякуй, Ясю! Дзякуй, Антосю, Леанардку, дзякуй вам, - казала яна, - Дайце мне свае лапкі, паваражу вам за гэта.

Адразу некалькі рук высоўвалася наперад і неспакойная цікавасць была бачна на тварах малых. Радуцына па-чарзе брала рукі, глядзела ў вочы і са злараднай усмешкай імправізавала прароцтва:

- Ты будзеш! Ах! Табе будзе добра на свеце! Ты будзеш эканомам. - Баба ведала, што гэта пан маршалковіч.

- Антось - эканом! Антось - эканом!, - крычала ўся чарада, а маршалковіч апускаў нос да долу.

- А ты! Хоць ты цяпер і худы пахолак⁷, шляхцюк з Паленікаў, але будзеш... генералам.

- Лявось - генерал! Віват! Лявось - генерал!, - зноў крычаў і скакаў хор сведкаў гэтай сцэны.

- А я? А я?, - крычалі яны ўсе разам, тоўпіліся адзін перад адным і наперад гвалтам працягвалі далоні.

- Ты! Ты будзеш спяваць імшу, свентаблівы Ясю!.

- Віншuem цябе, брава! Свентаблівы, свентаблівы!.

І Ясь не ведаў, радавацца яму ці плакаць над сваім лёсам!

- А ты, паніч! Табе ў суботу розгі, а ў нядзелю пірагі!

⁵ Мегмырыліс - постаць, вядомая з аднаго з раманаў знакамітага пісьменніка Вальтэра Скота (1771-1832).

⁶ Прыстасаванне для вымятання хлебнай печы.

⁷ Пахолак - тарчатрымальнік ці зброяносец, у дадзеным выпадку - бедны чалавек. - Л. Л.

Радуцына нядаўна вярнулася з вандроўкі па ваколіцах. Усюды ў бацькоўскіх хатах барунскую бабу сустракалі ахвотна і ветліва, і таму яна ведала, што маці Тадэвушка будзе тут у нядзелю, яна ведала, што Тадэвушак, галоўны вісус, напэўна, не пазбегне суботняй кары. Раптам жанчына ўставала, грозна выпроствалася і хрыпла раўла:

- *Упэўнены, багаты,
З золата, срэбра палаты,
І занадта дарагія шаты,
Меў аксаміт і пурпур,
А ў мяне латы і дзюры*⁸.

Постаць, твар, голас і мятла пекара, на якую яна абAPERлася, вярнулі Радуцыну-чараўніцу. Спалоханы натоўп ў імгненне вока разбегся, і шмат хто з пераліканых зухаў не мог заснуць, бо яшчэ да поўначы панура і ціха неслася песня пра Лазара з-пад капліцы, як з магільны.

Дзённае святло згасла, неба ўсыпалася зоркамі, прыгожая і ціхая ноч давала маім думкам новай прывабнасці, і кожнае месца, кожны мой крок, усе залатыя імгненні майго дзяцінства аднаўляліся ў маёй памяці. Тады праз гумніскі і платы кожную зіму пралягаў небяспечны ледзяны акуп. Колькі снегу трэба было накіраваць, каб як след падняць і ўмацаваць яго! Перад ім, на варце, як перад зачараваным палацам Амадыса⁹, стаяў магутны волат: галава сфінкса з вачыма з двух чорных вуглёў, цела Бахуса і ногі Радоскага калоса. У руцэ ён трымае дубіну Геркулеса, і гора таму, хто дакранецца да яе! Кожны вечар, калі з-за вільготнага паветра было добра ляпіць снежкі і лядышкі, гэты акуп павінен быў вытрымаць моцныя штурмы. Рынак і Менская вуліца наступалі на вуліцу Віленскую, з аднаго боку камандуе пан Лявон, нядаўна прызначаны Радуцынай генералам, з другой пан Юстын, стары інфіміст¹⁰, трохгадовы ветэран 1-га класа, хоць і не цвёрды ў доказах таго, што "розумам і мовай людзі адрозніваюцца ад жывёл", але добры гулец у карты, першы рыцар на слізгаўцы і самы адважны ваяк у снежкі.

*З'явіліся ахвотнікі: адтуль і адгэтуль яны -
Адразу для забавы, потым для вайны*" .

Град снежак лётае ў паветры, і хоць вечаровыя прыцемкі засланяюць бойку, аднак хаос, крыкі і агульнае мітусня ўзмацняюцца. Пан Стэфан бачыць, што справа ідзе дрэнна, што пан Лявон топча яго войскі, як кавалерыст

разбітую пяхоту, што большая частка яго войска коціцца па снезе і падае каманду:

- Адступаць! За акуп, панове! За акуп!

Крычыць:

- Хто ведае, можа небяспечны вораг з'явіцца з боку кляштара!?

... І ў гэты момант усе ўбачылі з боку кляштара святло знаёмага ліхтара!

- Святар-прэфект! Святар-прэфект!

Гэтую засцярогу чуюць два бакі: бітва скончана, святло набліжаецца! І адразу град снежак і кавалкаў лёду паляцелі з абодвух бакоў у гэтую добра бачную цэль. І ўсе разбегліся! Паранены некалькі разоў, з разбітым ліхтаром, святар-прэфект знаходзіць толькі пустку. Пачынаецца праверка вучняў па кватэрах¹². Марная спроба знайсці вінаватых. Малыцы ціха сядзяць за сталамі, хаваюць вушы, лыпаюць вачыма і голасна зубраць: "Былі такія, былі такія Анёлы, Анёлы, Анёлы, якія з Богам ваявалі"¹³ і г. д.

II.

Дваццаць гадоў таму каля Баруноў жыві апошні пустэльнік Літвы. Толькі таму, што я ведаў, колькі крокаў ад мястэчка да яго пустэльні, мне ўдалося знайсці гэтае месца. У некалі пустым яго садзе раслі пышныя дрэвы, пустазелле-паразіт распаўзлося па дзёрне цеснага панадворка, і невялікі грудок друзу пазначаў месца былой хаткі. Месяц лагодным зьяннем абліваў гэты маленькі краявід, сярод якога я, вандроўнік здалёк, прамовіў шчырую і простую малітву за душу сябра з майго дзяцінства:

*Вечны адпачынак
Дай ім, Пане ...*

Пачцівы стары! Як ён любіў барунскіх дзяцей! Ён быў суддзёй у нашых справах і часта гарантам перад дырэктарам або прэфектам. Ён быў лідэрам ў зборы зімовых запасаў арэхаў, яблыкаў і лясных грушак, якіх у сябе меў невычэрпны запас для штодзённых гасцей. На раніцы ён сустракаў узыходзячае сонца песняй: "Вітаю ранішняю зару", рэха якой даносілася да мястэчка. Калі айцец-пустэльнік з'яўляўся на вуліцы, яго атачалі дзеці і, падскокваючы, з радасцю віталі і вялі ў касцёл на вучнёўскую імшу, на якую ён нязменна прыходзіў кожны дзень. На яго састарэлым твары, аздобленым густой і сівой барадой, бачыўся тады сапраўдны выраз той руплівасці і глы-

⁸ Pewny sobie bogaty,
W zloto, srebro, szarlaty,
I zbyt kosztowne szaty,
Miał aksamit, purpury,
A na mnie laty, dziury!

Песня пра святога Лазара.

⁹ Амадыс - герой фантастычнага іспанскага рыцарскага рамана, вельмі папулярнага ў XV і XVI ст.ст.

¹⁰ Вучань інфімы - першага класа. - Л. Л.

¹¹ З "Амфітрыёну" Мальера.

¹² Вучні здымалі кватэры ў мястэчку.

¹³ З царкоўнай гісторыі для першага класа.

бокай веры, каторай гарэла да Бога яго простая душа. Слёзы каціліся па яго бледным твары, калі ён, укленьчыўшы з паднятымі рукамі, далучаў свой дрыготкі голас да хору дзяцей і спяваў:

- Святы Божа,
Святы Моцны,
Святы Несмяротны,
змілуйся над намі!

Так у неба ўзносіліся малітвы адразу з абодвух памежжаў чалавечага жыцця - надзеі на жыццё і надзеі на жыццё пасля смерці, малітвы дзіцячых просьбаў, пакланення і славы - чыстыя, жывыя, ззяючыя, нібы алмазы высыпанья на алтар, каб упрыгожыць карону Панны Марыі, і малітва жабрачай пакоры, скрухі, а можа, і пакуты, глыбокая і важкая, як кавалак валуна, з цяжкасцю падняты і пакладзены ў ахвяру на прыступкі алтара.

Пакаянныя малітвы айца Ануфрыя, напэўна, не былі горкімі. Згрызоты сумлення не цягнулі яго людскую істоту ў адзіноту, але і не перашкаджалі яго самотнасці. Яго мінулае, так бы мовіць, не ішло па вострых расколінах жыцця, падзеі якога прывялі яго да пустэльніцтва, але яны маглі б паслужыць асновай для рамантычнага рамана. Шляхціц, у маладосці вайсковец, потым дваранін аднаго з літоўскіх магнатаў, нарэшце гаспадар на ўласным малым кавалку зямлі, ён ажаніўся і жыў з каханай жонкай ціхім жыццём, па звычаях нашай простаі і сумленнай шляхты. Уцеха іх сталага ўзросту і надзея на старасць - іх адзіны сыноч, да сямі гадоў рос жывым і здаровым. Адночы ён ехаў на коніку па полі, і бацькі з вішнёвага саду глядзелі на яго:

- Моцны хлопчык! - сказаў бацька.
- Любае дзіця! - прамовіла маці.
- Што з яго будзе?
- Будзе пачцівы чалавек, Тарэза! Аддамо яго ў школу.

- А потым?
- А потым, калі вывучыцца, вернецца да нас!
- А потым, маё сэрца?
- Потым, мая душа ... што потым? Сёння няма ўжо такіх двароў, у якіх я ў маладосці служыў. ... Пойдзе ў войска.

- Аднаго яго маем, хто ж будзе клапаціцца пра нашу старасць?

- Яшчэ праз нейкі час ажэнім яго.
- А потым?

- Ах, смешная ты мая Тарэзю, потым мы будзем гадаваць нашых унукаў, Антось будзе гаспадарыць, працаваць на сваёй дзяльцы і на сваіх бацькоў.

- А потым, маё сэрца, будзем жаніць нашых унукаў.

- О, мая душа, ты б жадала жаніць усіх нашых нашчадкаў да сёмага калена! Не, мая Тарэзю, потым мы будзем старыя, ты будзеш унучкам лялькі апранаць, а я буду ўнукам конікаў стругаць, і будзем мы спакойныя і шчаслівыя!

- Так, будзем шчаслівыя! - паўтарыла жонка,

сагрэтая мацярынскімі пачуццямі. Мы будзем шчаслівыя! ... О Божухна!, - раптам закрычала яна і ўпала без прытомнасці!

Конь Антося спалохаўся нейкага куста, раптоўна скінуў з сябе вершніка і паляцеў як страла... Маці больш нічога не бачыла, але бацька ў імгненне вока пераскочыў цераз агароджу і пабег за канём, які цягнуў яго люблага Антося за нагу, заціснутую ў стрэмі. Нарэшце конь заграз у балоце, а няшчасны бацька прыпаў да збітага і акрываўленага сына, які не падаваў прыкмет жыцця!

Гэта чалавечыя надзеі! Гэта чалавечае шчасце! - Зайздроснік людзей, невядомы вораг роду нашага - сатана, чакаў апошніх слоў усцешанай маці, яе самых дарагіх надзей: "Вось так мы будзем шчаслівыя", - схапіў ён гэтыя словы ў свае кіпцюры, люта раструшчыў, расцерушыў і кінуў пад ногі... Які жаль! Гэтыя словы больш ніколі не паўтарылі яе вусны.

Дрыготкі і заплаканы бацька прынёс любімае дзіця дадому і паклаў яго на ложка, жонку прынеслі з саду, яна хутка ачнула, і першыя словы яе былі:

- Сын мой! Мой Антось!

Яна ўбегла ў другі пакой, дзе муж, схіліўшыся над ложкам, спыняў кроў з ран Антося і ажыўляў яго ўсімі магчымымі сродкамі. На крык жонкі ён падняў галаву, абодва, як аглушаныя, сталі над сынам, і глядзелі адзін на аднаго! Ах! Гэты позірк, які я не магу сабе ўявіць, вочы бацькоў над трупам свайго дзіцяці!

Гэта працяла іх да глыбіні, скаланула ўсю іх істоту і, нарэшце, здабыла з аслупяных вачэй крываваыя слёзы. Хата напоўнілася плачам абодвух бацькоў і энкамі вернай прыслугі... І праз некалькі дзесяткаў гадоў айцец Ануфрый, расказваючы пра гэтыя пакуты свайго жыцця, не мог стрымацца. Ён замаўкаў, цяжар у грудзях спыняў яго дыханне і крэпчаваў язык і толькі пасля доўгай хвіліны здранцвення, калі слёзы ўжо каціцца па яго твары, ён пачынаў зноў дыхаць і заканчваў расказ.

Антось аджыў, але паўсядзённая радасць бацькоў неўзабаве перайшла ў паўсядзённы смутак, бо падзенне іх сына ператварылася ў працяглую хваробу. З-за небяспечнага ўдару ў грудзі, дзіця ссохла і прыкметна схуднела. Дарэмна кожны дзень жываліся доктарскія і хатнія лекі. Часам з'яўляўся прабліск надзеі: хлопчыку на некалькі дзён станавілася лепш - тады бацькі зноў пачыналі жыць, але іх жыццё згасала разам з ім. Калі неўзабаве прыйшла яшчэ больш цяжкая хвароба, прыйшоў і яшчэ большы смутак. Неспакойная маці туліла да грудзей сваё любімае дзіця і, як магла, супакойвала яго пакуты. Часам, трымаючы яго на руках, падала перад абразом Маці Божай і са слязамі і малітвамі ўспамінала мацярынскі смутак Марыі падчас смерці Яе Сына на крыжы. Потым бацька браў хворага з рук маці і насіў яго, лашчыў, цалаваў, нібы хацеў аддаць яму сваё здароўе. Хлопчык тады забываўся пра сваю хваробу, абдымаў бацьку за шыю, клаў сваю бледную галаву яму на плячо і цешыў яго, кажучы: "Не плач, бацька! А буду здаровы, мне ўжо лепей". Ах! Тады разрывалася сэрца бацькі, які не меў ніякай надзеі, і ўсё ж здавалася яму, што смерць не зможа вырваць сына з

яго рук, і ён насіў яго, прыціснуўшы да грудзей як мага даўжэй і з цяжкасцю на сэрцы клаў яго на ложка, ад якога бацькі не адыходзілі.

Нарэшце, маці, з'яднаная сваім уласным жыццём з жыццём дзіцяці, пастаянна змучаная горкімі клопатамі, знясіленая бяссоннымі начамаі, захварэла сама і заняла ложка побач з сынам. "Альбо дай мне Бог устаць разам з ім, альбо дай мне памерці разам з ім!" - прасіла яна і, слабеючы з кожным днём і нібыта ўгадвала свой лёс.

Пры такім сумным становішчы спраў, аднойчы вечарам, хворы, які ляжаў у другім пакоі, пачуў з першага:

- Слава Ісусу Хрысту, - а адразу пасля: - Вітае вас святы Юстын!

- Хто там, - слабым голасам адазвалася гаспадыня.

- Падарожнік, бедны і ўбогі: хаджу па святых і цудоўных месцах, прашу ў Бога здароўя для маіх дабрадзеяў. Вяртаюся з Мядзела ад св. Юстына¹⁴, а іду ў Баруны. "Kuyte elejson! Chryste elejson!" і г. д.

Хворая адразу ўстала з ложка і, увайшоўшы ў першы пакой, убачыла старую бабу, якая стаяла там, апранутая ў звычайнае адзенне вандроўных дзевотак¹⁵. Паўпаліто з грубага сукна, чорнае, добра пацёртае, з пад яго доўгі шнурок на канцы якога крыжык з некалькімі меднымі медалікамі. На грудзях вялікі скапуляры¹⁶, а на плячы як бы знак жабрачага цэху, ад якога яе адрознівала толькі залатаная, але добра нагружаная торба і дарожная палка, якая пасавала б хутчэй моцнаму мужчыну, чым беднай і слабой жанчыне. Акрамя таго, каптур на галаве злёгка быў задраны ўверх, глядзела яна смела і з цікаўнасцю, постаць мела высокую і прамую. Такая фігура стаяла ў канцы цёмнага пакоя і панурым голасам мармытала малітву, гэта нападўня хворую тым самым пачуццём трывогі і страху, які старая часта выклікала ў барунскіх студэнтаў сваім абліччам чараўніцы. Гэта была знаёмая нам Радуцына. У сваім падарожным і ўрачыстым убранні яна вярталася са свентаблівых вандровак, якія штогод рабіла ў розныя мясціны, не каб маліцца, а хутчэй каб наведаць знаёмыя сядзібы, сабраць навіны за ўвесь год і дарыць потым шчодрую міласціну падчас адпустаў.

- Ах! Мая бабуленька, памаліцеся за здароўе майго сына, - сказала асмялеўшая гаспадыня дома.

- Добра, дабрадзейка, але, здаецца, і ты не надта здаровая! - адказала Радуцына.

- Так, мая бабулька! Але не зважай на мяне!

- Бог з вамі, дабрадзейка, як не зважаць? Я буду маліцца і за маці, і за сына, я ведаю неабходную малітву. Толькі раскажы пра хваробу, як, што? І адкуль гэта ліха ўзялося? Можна, каўтун, можна, чары, ці ўрок хто?

- Не мая бабуленька, - і тут яна раскажала ўсю гісторыю Антосевай хваробы і нават завяла бабульку ў алькоў і паказала ёй хворага.

- Дрэнна зрабіла, дабрадзейка, што адразу пасля падзення не ахвяравала сына святым месцам: Жыровіцам, Будзе, Барунам. Ах! У Баруны, дабрадзейка, у Баруны! Неаднойчы я бачыла хворага, які ледзьве сам туды прывалоўся, але, дзякуючы ласцы і цудам нашай барунскай Апякункі, вярнуўся здаровы, як рыбка! Вязіце свайго сына ў Баруны, дабрадзеі!

Бліснула надзея, і зачাপіліся за яе няшчасныя бацькі. Пасля кароткай нарады, пастанавілі пад кіраўніцтвам Радуцыны здзейсніць пабожную пілігрымку ў Баруны і шлях пачаць на раніцы. Бабулю пачаставалі шчодрай вячэрай і паклалі на свежым сене ў адрыве.

На наступны дзень, як толькі заспяваў певень і абвясціў світанне, пан Ануфрый ужо рыхтаваў падарожны воз. Радуцына выйшла з адрывы са шнурком у руцэ і хадзіла па гумніску, малілася на ружанцы, часам перапыняла малітвы заўвагамі аб прыпасах, неабходных для хворых і здаровых. Нарэшце парабак вынес хворага Антосю, за ім выйшла і яго нямоглая маці. Яны абодва размясціліся ў возе, парабак сеў за вазніцу, пан Ануфрый пайшоў побач пешкам¹⁷, а Радуцына наперадзе павяля караван. Ужо вырушылі ў дарогу, калі высыпалася верная і сумленная чэлядзь, і, абступіўшы павозку, яны пачалі цалаваць рукі пані, паніча і пана, са слязьмі даручалі іх Богу і зычылі добрай дарогі. Пан Ануфрый, які даверыў ім сваю худобу (быдла - *Л. Л.*) і свой дом, таксама заплакаў. Антось развітваўся са сваёй заплаканай карміцелькай, а сабака Разбой поўзаў і ласціўся каля ног сваіх гаспадароў, нібы просячы дазволу ісці разам з імі. Радуцына сядзела на ганку каля спіжарні, упіралася рукамі і падбародзем у палку і часам калі-нікалі сумна ківала галавой.

¹⁴ Мядзельскі касцёл пад вызнаннем Маці Божай Скаплернай меў мошчы св. Юстына, а таксама кавалачак дрэва св. Крыжа і ампулку з Найсвяцейшай крывёй. Кармеліты заснавалі тут кальварыю з 21 мураванай капліцай і 8 драўлянымі брамамі. Пры кляштары працавала школа і бібліятэка з 500 кніг. Кармеліты працавалі добра, і Мядзел стаў цэнтрам рэлігійнага жыцця ў сваім наваколлі. Захаваліся сляды іх дзейнасці ў выглядзе выяваў (гравюр на медзі) святых, на адной з якіх намаляваны св. Юстын на фоне Старога Мядзела - бачны касцёл з купалам і возера Мястра з чаўнамі, на іншых намаляваны слыннымя пацыфікалы (літургічная рэч у каталіцкім касцёле, мае выгляд простакутнай ці авальнай таблічкі з ножкай, якую даюць вернікам для пацалунку) - *Л. Л.*

¹⁵ Дзевотка, пабожная кабетка, у XX ст. стала сінонімам празмерна пабожнай жанчыны. - *Л. Л.*

¹⁶ Скапуляры (ад лат. *scapulae*), ці малы скапуляры, уяўляе з сябе два прастакутныя кавалкі тканіны ці іншага матэрыялу, на якія нанесены рэлігійныя выявы ці тэксты, змацаваны паміж сабой шнурамі. Звычайна насіўся на целе пад адзеннем такім чынам, што адзін вобраз знаходзіцца на спіне, другі - на грудзях. Слова паходзіць ад лацінскага *scapulae* (наплечнік). Пачаткова быў верхняй вопраткай для захавання кляштарнага ўбрання падчас работ у полі, потым сам стаў кляштарнымі шатамі, якія з плячэй звисалі ажно да зямлі. Сябры рэлігійных брацтваў насілі больш кароткі, так званы малы скапуляры. - *Л. Л.*

¹⁷ Пабожныя пілігрымы павінны былі ісці да святыні пешкам.

- Едзем, - сказала нарэшце больш за ўсіх заплаканая пані Ануфрава, - бывайце здаровыя, прасіце ў Бога, каб мы да вас вярнуліся... а калі не вернемся, дык маліцеся за нашы душы!

І, рушылі.

- Трымай сабаку, - сказаў пан Ануфрый.

Разбой схапілі за шыю, але заўсёды лагодны сабака на гэты раз аказаўся сапраўдным разбойнікам - люта гаркнуў, вырваўся з рук хлопчыка, які яго трымаў, пераскочыў цераз зачыненую браму і далучыўся да падарожнікаў. Пан Ануфрый не меў сэрца прагнаць яго і ласкава пагладзіў сабаку, а Разбой падскочыў і радасна пабег наперад. Пазней ён быў адзіным таварышам і вартаўніком свайго гаспадара ў пусташы, а таксама ўлюбёнкам і гадаванцам усёй Барунскай школы. Колькі разоў я гладзіў яго ўласнай рукой! Ён ледзь не кожны дзень наведваў сяброў у мястэчку, наведваў святара-канафара¹⁸ ў кляштары, потым прыходзіў да нас на кватэры і, нібы інстынктыўна, заўсёды рабіў гэта тады, калі нехта толькі што атрымаў перадачу ад мацеры. Гэтак, паклаўшы пысу на калені мальцу, які раздаваў прысмакі і ласункі сваім сябрам, Разбой спакойна чакаў сваёй порцыі, і яго порцыя ніколі не была самай малой.

На трэці дзень, пад заход сонца, Радуцына, якая ішла наперадзе, упала на калені на дарозе. Здзіўленыя падарожнікі наблізіліся да яе, убачылі крыж барунскага храма і зрабілі тое самае. О! Хіба маглі быць больш гарачымі малітвы, чым малітвы бацькі і маці, якія прасілі аб здароўі для свайго адзінага дзіцяці і з глыбокай верай узносілі малітвы да Апякункі няшчасных! На вазку паднялі і Антося, каб і ён мог памаліцца, але бацькі жахнуліся, калі ўбачылі слабасць дзіцяці. Ён не меў сілы прамовіць малітву, але сутаргава схапіў бацьку і маці за шыі і, выказваючы ў апошні момант адзінае пачуццё ўсяго свайго кароткага жыцця, сказаў:

- Маці! Бацька! Як я вас моцна люблю! Як я вас люблю!

І ўпаў у павозку. Паспешліва рушылі да мястэчка, спадзеючыся на паратунак, але калі прыехалі, Антося ўжо не было... Жудасным быў выгляд гэтага воза. Маці не плакала. Не слёзы, а само жыццё, апошнія кроплі яго ўпалі на труп дзіцяці, з пасіпельным тварам і аслупянёнымі вачыма яна трымала на каленях светлую галаву нябожчыка, беражліва баронячы, каб яна не стукнулася ад трасяніны воза. Няшчасная! Яна была ўпэўненая, што яе сын памёр, але ўсё яшчэ песціла яго!.. Бацька, у якога ад гэтага раптоўнага і страшнага ўдару сціснула сэрца, вусны і павекі, упаў на сярэдзіну воза ў ногі дзіцяці. Перапалоханая і амаль што непрытомная Радуцына сядзела побач з возчыкам. Убачыўшы яе бледны і ссохлы твар, растрапаняны валасы, схуднелую і дзікую постаць, убачыўшы, як яна выцягнула наперад свае доўгія і сухія рукі і падганяла каня бегчы, вы б казалі, што гэта сама смерць загрузіла цэлы воз сваімі ахвярамі і гвалтоўна прэ іх да магільны.

На наступны дзень на катафалку маці паклалі побач з сынам, а бацьку ў ложак у святара-аптэкара. Хто б змог

Маці Божая Барунская

столькі бяды вытрываць!

Час, намаганні і рэлігійныя суцяшэнні, якімі пачцівыя законнікі штодзённа падсалоджвалі долю няшчаснага, вярнулі здароўе яго целу і нейкі спакой у душы. Але бадай болей за ўсё, і хто мог гэтага чакаць, на яго падзейнічалі частыя размовы з Радуцынай, якая амаль што кожны дзень, нібыта атрымлівала весткі з таго свету ад яго жонкі і сына і расказвала свае сны пра іх ці выказвала яму свае думкі і гэтак рабіла на яго неабходны ўплыў.

- Дабрадзей! Сёння у сне бачыла Яемосць нябожчыцу з Антосем у садзе. Памілуй, Пане, іх душы! Абодва ў белым, але які сад, дабрэдзей! Як рай. Ходзіць Яемосць, зрывае кветкі і ўпрыгожвае імі паніча. Падыходжу, дабрэдзей, дае мне кветку і якую? Ключыкі (першацвет - Л. Л.)! Занясі, кажа, майму мужу, я ўзяла кветачку і... прагнулася. А што ж гэта значыць? Беспярэчна, дабрэдзёю, яна з сынам у раі і перадае нам ключы ад раю.

Потым Радуцына зноў бачыла маці з сынам заўсёды ў белым, яны кленчылі перад алтаром Прачыстай Барунскай, і, выснова з гэтага заўсёды была: "Бо, дабрэдзёю, такая воля Божая, яны не маглі жыць даўжэй, але яны шчаслівейшыя за нас у апецы Божай Маці і ў небе моляцца за Васпана мужа".

(Працяг у наступным нумары.)

¹⁸ Святар, які мае нагляд за кухняй і спіжарняй.

Ігнат Ходзька

БАРУНЫ¹

(Заканчэнне. Пачатак у папярэднім нумары.)

У хваробах душы як і ў хваробах цела, часта, калі майстэрства медыцыны дарэмна вычарпала ўсе свае мудрыя спосабы, лечаць самыя простыя лекі - зычлівая рука, пададзеная з дабрынёй і прынятая з даверам. Расказы Радуцыны, якія так адпавядалі паняццям і ўяўленням няшчаснага бацькі, захапілі яго простае і поўнае веры сэрца і абудзілі ў ім пакорнае жаданне аддаць сябе волі Божай, але разам з тым прывязалі яго да таго месца, дзе кожны дзень на яго сэрца клаўся цень ад магілы жонкі і сына, і дзе ён кожны дзень меў з імі агульную малітву. Таму пан Ануфрый хутка і лёгка пазбавіўся свайго маёнтка, а паколькі брак адпаведнай падрыхтоўкі перашкаджаў яму прыняць манаскі габіт, ён заняў невялікую пустэльніцкую хатку каля Баруноў, якая стаяла закінутай ужо некалькі гадоў. З таго часу пустэльніа, храм і могілкі ўтварылі сабой кола, вакол якога круцілася ягонае штодзённае жыццё, потым угэтым жа коле ягонае цела лягло на вечны спачын побач з жонкай і сынам.

Гэтыя мае думкі, падмацаваныя сёння новай службай да Бога за душу айца Ануфрыя, скончыліся, бо рэха гадзінніка на барунскай вежы абвясціла мне поўнач. Вернемся, думаў я, у мястэчка, схілім стомленыя галовы ў той куток, дзе так спакойна засыналі, паклічам святую Апякунку дзіцячых гадоў, каб зняла з мяне дарослыя клопаты!.. Каб я заснуў салодкім і лагодным сном, сном вучня, які вывучыў урок на заўтра. Сном, у якім апошняя радасная думка зліваецца з першым прыемным сном!

III

Марыць пра будучыню, чэрпаць слодыч з мінулага - гэта значыць браць працэнты з капіталу шчасця, які пакладзены ва ўласным сэрцы. Чалавечае жыццё блукае паміж памяццю і надзеяй. Памяць ходзіць за чалавекам, дае знясіленаму кубак салодкага нектару, які напаўняе яго сілай і цярапеннем, каб жыць далей, а наперадзе яго ляціць надзея і нясе ў руцэ перад чалавекам ззяючы прывід шчасця, чалавек з усёй моцы гоніцца за ім, і калі ён думае, што ўжо згубіў яго, яно з'яўляецца перад чалавекам, але потым знікае, як фантастычны цень, і чалавек зноў гоніцца за ім!.. Вось ён прыходзіць на мяжу жыцця, тут надзея адрываецца ад зямлі, раптоўна перасякае мяжу

і сыходзіць у вечнасць - чалавек ідзе за ёю туды, а людзям пакідае... памяць!

Якім жа чыстым і мілым было тое, да чаго вярнула мяне раніца ў Барунах! Гэты майскі ранак, пагодны і ціхі, з лёгкім і духмяным ветрыкам, ажывіў самыя шчаслівыя моманты вучнёўскага жыцця. Аднак жыццё наша, у асноўным, не было надта вясёлым: жыццё ў аддаленні ад родных, сум, нудная і прымусовая вучоба, безагаворачная паслухмянасць, кара, часта незаслужаная, - усё гэта давала дзецям пакаштаваць першую горыч самастойнага жыцця!

Але як у самы змрочны дзень вясны адзін сонечны прамень у імгненне вока разганяе хмары і ажывіла прыроду, так і ў вясну жыцця адна шчаслівая хвіліна ператварае ў нябыт усе будучыя пакуты, асвясцае, зносіць, свавольчы і дзіцяці, шалее ў юнаку!.. Ах! Чаму падчас восенні жыцця гэтага не бывае? Чаму восенню жыцця ўсё не так?

Маёўка! Расказ пра падзеі маёўкі трэба пачынаць з вечара, які ёй папярэднічаў.

Моладзь, свабодна рассыпаная на базарнай плошчы, бавіць вечар. Мяч лунае ў паветры, падчас гульні ў палянт¹⁹ святар-фізік забівае яго вышэй храма. Святар Вальныж - быў наш Revenendissimus (лац., высокапраасвяшчэнны - Л. Л.) фізік! Брат за брата - такім ён быў з намі! Ён лепш за ўсіх пускаў даўгахвостых змеяў²⁰, што, па яго словах, даказвала яго дасведчанасць у механіцы. Ён вынайшаў выдатны спосаб рабіць пругкія мячы і параіў звіваць іх з гуміластыку²¹. Ён не раз прасіў святара-прэфекта дараваць разбойніку, які каменем з-за плоту ці зімой кавалак лёду, рабіў сніак на лбе яўрэя, што жыў у Барунах. "Не трэба, - казаў фізік, яўрэям бадзяюцца па вуліцах! Яны толькі Ягамосцяў дзяцей раздражняюць і больш нічога! Не бойцеся, хлопцы, будзем у нас яўрэяў на бруку перад школай пляжыць. Супакойся, пан прэфект, ён выдатны малец, добра вучыцца, ганіце з кляштара яўрэя! Бо я сам яго кіем паб'ю". І справа заканчвалася, бо што магло супрацьстаяць яму і хто мог больш за яго заваяваць сэрцы вучняў?²²

І стомлены за цэлы дзень беганіны святар-фізік паглядзеў на захад і як быццам незнарок заўважаў:

- Дзеці, заўтра будзе прыгожы дзень, варта было б падумаць пра маёўку.

Фізік ніколі не памыляўся ў сваіх прагнозах - заўтра

¹ Chodzko Ignacy. Boruny. Warszawa, 1908; Chodzko, Ignacy. Boruny. Lwow-Warszawa-Krakow, 1925.

¹⁹ Палянт - камандная гульня на ачкі ў мяч з выкарыстаннем драўлянай клюшкі і мяча.

²⁰ Такі мяч для гульні ў палянт.

²¹ Тагачасная назва гумы. - Л. Л.

²² У выданні 1925 г. гэты кавалак пра яўрэяў прапушчаны. - Л. Л.

будзе цудоўны дзень, і таму перад храмам сабралася вялікая рада пад кіраўніцтвам некалькіх дырэктараў²³, і ўсе яны аднагалосна вырашылі заўтра зладзіць маёўку. Выпраўленая ўслед за фізікам дэлегацыя, выбраная са смелых зухаў, праз чвэрць гадзіны вярнулася з кляштара. Паслы здалёк крычалі: "Маёўка! Маёўка!", - той жа крык хутка пачуўся і на рынку: "Маёўка!".

Пачуўшы гэтыя крыкі школьны бубнач, пан Казімір, ведаў што рабіць. Ён пабег да храма, схопіў з хораў вялізны бубен і штосілы грукуючы ў яго, пачаў маршыраваць па мястэчку. За ім пайшоў вялікі натоўп, заглушаючы бубен сваімі няспыннымі крыкамі: "Маёўка!". А калі ў пана Казіміра анямелі рукі, а ў крыкуноў ахрыпла горла, усе разбегліся па дамах і паваліліся на ложка, але ўсім ім снілася маёўка. Як толькі на раніцы развіднела, гультаяватыя хлопцы адразу і ахвотна паўскоквалі з ложкаў на primus і да secundus²⁴. Усе ахвотна пакуюць дарожныя рэчы, потым пан Казімір б'е ў бубен, і ветэран шостага класа ў атачэнні шматлікіх памочнікаў выносіць са студэнцкай капліцы школьную харугву. На ёй з аднаго боку багата вышытая на белым атласе выява заступніцы школы - Багародзіцы, а з другога - каласісты сноп збожжа - знак плёну навукі, і як растлумачыў святар-прафесар красамоўства, гэты сноп павінен быў азначаць па-лацінску: "Disce puer latine, ego te faciam Moscipane"²⁵ ці па-нашаму: "Вучыся добра латыні, зраблю цябе шляхціцам". Вакол гэтай харугвы збіраўся ўсё большы і большы натоўп дзяцей, розныя галасы і крыкі чуліся па ўсім мястэчку і зліваліся ў адзін гул. Відарыс надзвычай рухлівы і жывы: тут яны скачучь ад радасці, адтуль бягуць без памяці, падкідаюць шапкі ў паветра і ў паветры ловяць іх, там яны чубяцца і мірацца, і ў агульным гомане чуецца віск наладкі кларнетаў, фальшывыя гукі скрыпак і нібы мірачы спрэчку - гукі пацівай басэтлі (віяланчэлі - Л. Л.) ...

Вось з кляштара выходзіць галоўны штаб гэтай арміі марадзёраў: галоўны правадыр - святар-прэфект, акружаны яго намеснікамі, святарамі-прафесарамі. Фізік спрытна размахвае вялізным кіем у руцэ, як партызан, які не звяртае ўвагі на генерала. Ён спыніўся ў натоўпе і гучна закрычаў:

- Куды пойдзем, дзеці?
- Да Гейстун²⁶, - крычаць адны,
- Да Алян! Да Загор'я!²⁷ - крычаць другія.

Хто ж аб'яднае разрозненыя думкі? Той самы святар-фізік, які даў падставу для сваркі.

- Мы пойдзем у Загор'е, святар-прэфект! У Загор'е,

дзеці! Запэўніваю вас, што там будзе добра!

І не чакаючы адказу, штурхнуў ў карак харунжага (таго, які нясе харугву - Л. Л.):

- Марш на Загор'е, васпане! Марш!, - закрычаў ён, - Марш!

Загучалі кларнеты, скрыпкі і басэтлі, рушыла харугва, а за ёй увесь натоўп. Вясёлы святар-фізік, не дачакаўшыся покуль скончыцца музыка маршу, гукнуў з усяе сілы:

- Упрыгожанне твару - закручаныя вусы²⁸, - і ўсе за ім зацягнулі хорам. Кларнетыст змяніў ноту і задзьмуў як мага мацней, скрыпач апусціў смычок і запеў дыскантам, арганіст, абапіраючыся на басэтлю, як на посах, плаваў, як яму падабалася! А навакольнае рэха адбівала ўсхваляеце вусоў, якое абвясчалі тыя, хто іх яшчэ не меў.

Наваколле Баруноў па дарозе на Менск вельмі прыгожае. Яно як быццам падымаецца на хвалях і цячэ, з кожнага пагорка адкрываюцца новыя і заўсёды прыемныя відарысы. Найпрыгажэйшыя гаі з розных дрэў розных відаў і формаў, густа падымаюцца ў гару або спускаюцца ў лугі паміж разлеглымі палямі, пакрытымі буйным збожжам. Дзе-нідзе маленькія шыкоўныя вёсачкі з разлапістымі дубамі і цяністымі бярозамі. Абапал дарогі, сярод пладовых дрэў ці стогадовых ліп стаяць двары і сядзібы з празрыстымі шыбамі, у якіх як у люстэрках, адбіваюцца вузенькія сцежкі, што віюцца над пагоркамі і палямі, каб злучыць суседзяў, і ручаі, што бягуць у ставы, шумяць у раскіданых тут і там млынах і ажыўляюць гэты прыгожы, шматлюдны і чароўны край, які цешыць і вабіць дэталімі. Але калі за некалькі вёрст ад Баруноў падымаецца па дарозе на самую высокую гару, раптам малюнак змяняецца, далягляд расцягваецца на некалькі вёрст, твой зрок пануе над ім, упіраецца ў цёмныя масы лясоў, пранікае ў глыбокія яры і знікае ў іх блакіце. Злева відаць ледзь прыкметныя ў тумане руіны змрочна-крывавай вязніцы Кейстута²⁹ з чырвонай цэглы, як і памяць пра самога Кейстута ў далёкім мінулым. Далей справа, яшчэ невыразней, бялеюць руіны замка і касцёла³⁰, сядзіба і магіла Усвяцкага старасты Яна Сапегі, некалі доблеснага літоўскага гетмана, а раней - сядзіба князёў Гальшанскіх. Нарэшце думка, вока і ўяўленне, плывучы і гойдаючыся над гэтым дзівосным далягладом, над лясамі, гарамі, ярамі і ламаччам, губляецца і тоне ў туманнай і невядомай сіні.

Высыпаўшыся з мястэчка, не менш за паўтары гадзіны, па гэтай дарозе бадзёра маршыравалі шкаляры, потым яны павярнулі на направа, на невялічкую дарогу

²³ Кіраўнікоў, якія наглядалі за школьнай моладдзю.

²⁴ Першая і другая каманды "ўстаць" на ранішнія пацеры.

²⁵ Вядомыя словы караля Стэфана Баторыя, сказаныя да Караля Хадкевіча, пазнейшага гетмана.

²⁶ Гейстуны - вёска каля Баруноў у Ашмянскім павеце. Тут ў 1804 г. нарадзіўся паэт Антоні Эдвард Адынец, маецца малюнак Напалеона Орды сядзібы Адынцоў - Л. Л.

²⁷ Вёска каля Баруноў.

²⁸ З "Оды да вусоў" Княжніна. Ранейшая шляхта насіла доўгія вусы, якія пачалі знікаць са з'яўленнем французскай моды. Старэйшае пакаленне змагалася супраць гэтай моды і рупліва бараніла вусы.

²⁹ Замак у Крэве.

³⁰ Замак у Гальшанах.

да двара каля ўзгорка, які ўжо быў бачны - гэта мэта падарожжа, Загор'е! Далей больш арганізаваным шыхтам мы маршыравалі пад гукі музыкі проста на дзядзінец. Падышоўшы бліжэй, бачым удалечыні ў вокнах шмат прыгожых, свежых і румяных тварыкаў, якія з цікавасцю глядзяць праз шыбы нібы абразы анёлаў за шклом у рамах. А калі харугва набліжаецца да брамы, выходзіць ветлівы гаспадар пан шамбялян Буйніцкі, каб павітаць нас. Хто з маіх калег не помніць, як пачцівы стары радаваўся сваім гасцям, як увіваўся сярод дзяцей, як папраўляў пас на сваёй невысокай, каржакаватай і нязграбнай фігуры і, кланяючыся на ўсе бакі, блішчаў вялікай лысінай. За ім высыпалася вялікая грамада мамак і, як рой рознакаляровых матылёў, тья ружовыя тварыкі, якія спачатку былі бачныя ў вокнах, а цяпер разляцеліся па дзядзінец! Пры гэтым відовішчы хлопцы закрычалі ад здзіўлення, а святар-фізік сказаў з усмешкай:

- А што дзеці? Хіба я не казаў васпанству, што нам тут будзе добра? Хе-хе!

Бо фізік уначы даслаў Радудыну ў бліжэйшыя двары, каб яна паведаміла пра маёўку і запрасіла ў Загор'е. Ён ведаў, каго тут знойдзе, і таму смела запэўніваў, што тут усім будзе добра. Радасць сустрэчы дзятвы з бацькамі выклікала б зайздасць у іншых, але агульная весялосць прыціскала ўсе іншыя пачуцці і думкі. Грамада з сясцёр вучняў стала спакусай для дырэктараў. Ubачылі яны некалькі дзяўчат, якіх кожную нядзелю бачылі ў царкве ці касцёле, але зараз прыгледзеліся да іх бліжэй, паправілі хусткі на шыях³¹ і зрабілі зацікаўлення міны на тварах.

Нарэшце ў будынак увайшлі прэфект і прафесары, за імі паны дырэктары, потым малыцы, якія знайшлі тут сваіх бацькоў, нарэшце музыкі і ўсе ахвочыя - звання і нязваныя. Усе знайшлі тут сняданак, пасля чаго галоўны тлум маёўкі вярнуўся на шырокую раўніну ўнізе ўзгорка, на якім стаіць дом. Раўніна зарасла пышнымі бярозамі, так што тут маецца цень ад паўдзённага сонца, і ўсім хапае месца для забавы. Тут пазначылі поле для гульні, зрабілі пляц для зайца³², для даганялкі³³, для палянту. У іншых месцах былі пастаўлены сталы, за якія выкладчыкі селі гуляць у карты. Пэўна, калісьці яны былі шулерамі! Кідаюць прынесеныя фішкі, гуляюць на грошы! Іншымі словамі, кожны выбірае тое, што яму падабаецца і свабодна пераходзіць ад адной да другой забавы. Пад дрэвам воддала селі два хлопчыкі. Яны не падзяляюць агульную весялосць, але, магчыма, яны больш шчаслівыя за іншых, бо таксама атрымалі сардэчная слодычы памяці і надзеі! Нарадзіліся на адной дзялцы і выраслі разам на адным двары. Іх бацькі, блізкія суседзі, віталі сяброўства хлапчукоў і з усмешкай дазвалялі Ружы, Адасявай сястры, падзяляць забавы брата і яго сябра Ігнася, так што ў Адася і Ігнася ўжо ёсць надзея на добрая вакацыі. Яны думаюць пра адпачынак і лічаць гадзіны, калі ім зноў шчасліва ўсмійнецца будучыня. І абодва мараць пра Ружу, іх лю-

бімую цацачку, якая гуляе з імі і лашчыць іх. Адася любіць сваю сястру Ружу, але Ігнася кахае Ружу больш, чым Адася, сам не ведаючы, як і для чаго! Гэта каханне? Яшчэ не, гэта толькі інстынкт чулага сэрца, якое рана прадказвае будучы лёс чалавека! Але пяшчота аднойчы запаліць каханне, потым ахопіць усю істоту, прапаліць яе наскрозь, вытравіць увесь запас жарсці і шчасця, а потым пакіне ў сэрцы попел і вуглі, якія застануцца пасля патухлага вогнішча... Няўжо гэта лёс Ігнася? На жаль! Такім ён і будзе на самой справе!

Пасля сытага сняданку, падчас якога пан Буйніцкі некалькі разоў падыходзіў да прафесараў і прэфекта з пляшкай старкі і спорым келіхам у руках, прычым ні разу ён не атрымаў нягжэчнай адмовы ці адпору, памацаў ён сваю лысіну і, здавалася, памаладзеў. Пан Дзівалтоўскі, выкладчык музыкі, зразумеў жаданне гаспадара. Ён схапіў скрыпку і зайграў паланез, астатнія паны-віртуозы стаялі побач, а ўсцешаны шамбялян крыкнуў: "Ху-ха!" - і стаў у першую пару з пані мастаўнічай. Дзеці выбеглі ў гай, паны дырэктары сталі за панам шамбялянам і пачаліся танцы. Мамуляк з дачушкамі было шмат - мелася з каго выбіраць! Танцы ішлі гучна і рэзва! Але, як тонкая лілея сярод сваіх таварышак, сярод ўсіх ззяла панна Кацярына, гожая, ладная і вясёлая дзяўчына. Хваляванне выразна ахапіла дарэктараў, бо яе можна было запрасіць на танец. Навыперадкі гуртам беглі яны да яе ручкі, якую, на жаль, часцей за ўсё паставаў малады чыноўнік-аплікант (стажор - Л. Л.) з Ашмян, які, як на бяду, прыехаў сюды і быў больш смелы, бо не думаў пра пана прэфекта, і больш вясёлы, бо высмейваў недарэчнасць вучнёўскіх заляцанняў. Пасля якога дзесятка паланезаў, удалых і не вельмі, панна Кацярына ў зграбным ліфе і ружовым фартушку ўстала каб станчыць казака і з-за адсутнасці добрай партыі, разам з ёй стаў яе малодшы брат. Толькі Кася прыцягвала ўсеагульную ўвагу, усе абступілі дзяўчыну, святары паставілі на стол недапітыя шклянкі з мёдам і пачалі назіраць за цэнтрам пакоя. З вясковай, нязмушанай весялосцю, дзяўчына ўбегла ў кола і з рознымі падскокамі пералятала з канца ў канец пакоя, часам прыкрываючы фартухом чорныя вочы і шчочкі, упрыгожаныя глыбокай чырванню, ці ахалоджваючы сябе шырока разгорнутым веерам, а потым спрытна згортвала яго і ўтварала вакол сябе прыгожае кола з шаліка. "Брава! Брава!" - крычалі ўсе, захопленыя пляскаючы ў далоні. "Бравісіма!", - крычалі маладыя і гарачыя прыхільнікі чар панны Кацярыны! "Bravissimo in superlativo grado!"³⁴, - крычаў п'яны пан Дзівалтоўскі, угнуўшы падбародак і паклаўшы галаву на скрыпку, на якой люта рэзаў казака. Нарэшце танцорка, закруціўшы пасярэдзіне замашысты круг, з удзячнай усмешкай зрабіла рэверанс усёй кампаніі і, абсыпаная апладысмантамі, пабегла адпачываць у другі пакой. Захопленыя і амаль што закаханыя дырэктары пайшлі за ёй, і кожны з іх марнатравіў ёй пахвалы і кампліменты.

³¹ Гальштукаў тады яшчэ не насілі але насілі хусткі на шыі.

³² Гульня, падобная на хованкі.

³³ Гульня, падчас якой, здаецца, у гару кідаўся мяч і потым яго трэба было злавіць.

³⁴ "Найлепей у найвышэйшай ступені".

На працягу ўсяго танца пан Матэвуш думаў пра тое, што добрага скажа панне Кацярыне. Ён ужо перакладаў "Тэлемака"³⁵, неаднойчы чытаў "Ганславу" Кардоўскага і "Нуму" Пампілія, але нічога не мог прыгадаць ці прыстасаваць да прыгожых Касіных вачэй з тых няшчасных тэкстаў для першага класа, якія кожны дзень дыктаваў сваім вучням. У яго галаве ўвесь час ўсплывала: "Parentes carissimos habere debemus"³⁶ і зноў, і зноў "parentes carissimos" і г. д. Ён не мог абараніцца ад гэтага! З чаго пачаць? Раптам у галаву прыйшла выдатная ідэя. Вырашыў падставіць імя "Кацярына" замест "parentes", і перакласці з лацінскай мовы - гэта будзе выдатна! Узрадаваны пан Матэвуш падышоў да Касі і, нахіліўшы галаву, як перад дзвярыма, сказаў:

- Панну Кацярыну за наймілейшую павінны мець, - узяў яе прыгожую руку і ўжо падняў яе да вуснаў, калі бязбожны здрайца пан Гіцыянт, ашмянскі аплікант, раптам прашаптаў здуу:

- Прэфект ідзе!

Пан Матэвуш выпусціў руку каханай і збянтэжана адскочыў... Прэфекта не было, пустая дзяўчына засмялася на ўвесь пакой і ўцякла ў сад, за ёй пабег і аплікант, а пан Матэвуш застаўся пакінуты і збянтэжаны, ён стаяў і не мог паварушыцца, нарэшце апамятаўся і ўспомніў апліканта: "Асёл пракляты!", - гарача буркнуў ён, калі аплікант быў ужо з Касяй у садзе.

Дзень прайшоў вельмі весела. Калі надыхоў час для падвячорка, пан шамбялян з усёй кампаніяй выйшаў у гай, пастаяў там у натоўпе дзяцей, пакланіўся гэтак жа ветліва і гжэчна, як і пры прывітанні і запрасіў усіх на гарбату. О, як яго любілі ў Барунскай школе! І дзеці, і бацькі былі яму аднолькава ўдзячныя - пан Буйніцкі і насамрэч заваяваў суайчыннікаў. Гэткую ж грамадзянскую прыемнасць выявіў бы кожны з суседзяў Барун з тым жа самым задавальненнем і гонарам, як і пан Буйніцкі, нават калі б у яго гасцявала ўся школа. Можна было спытаць пра пана шамбяляна ў любога мальца і за кожнае дрэннае пра яго слова атрымаў бы сіняк пад вока, нават калі б за гэта ім трэба было адпакутваць.

Вяскovy падвячорак! Поўныя сталы! У доўгіх стадолах і адрынах стаялі накрытыя сталы, зэдлі і лавы, застаўленыя збанкамі са смачным кіслым малаком. У дастатку хлеба і солі, многа місак і драўляных лыжак. Вучнёўскі апетыт, узбуджаны некалькімі гадзінамі гарэзліваасці, воўчы! Але гармонія і згода падчас гульні ў мяч і іншых гульняў паменшылася каля місак і збанкоў. Сварацца, крычаць, адбіраюць адзін у аднаго лыжкі, разліваюць малако і б'юць збанкі. Усё застаецца беспакараным, бо шамбялян завёў святароў і дырэктараў на падвячорак у сядзібу, а галата засталася ў адрынах з малаком.

У сядзібе смачная кава з адборнымі вясковымі вяршкамі і цукровым печывам, якое купамі прывезлі мамулі і большасць яго асела ў прафесарскіх страўніках, падсілкаваўшы грона вучоных, вясёлых раней таварышаў перамяніла ў паважных і мудрых мужоў стану. Смачныя стравы супакояць свавольства дзяцей і прахалодны вярчэрні ветрык развее іх дарэшты.

Доўгі падвячорак цягнуўся да заходу сонца, і таму па кіўку прэфекта нечакана далі слова бубну.

- Ах! Ах!, - крычалі спалоханыя дамы. "Час вяртацца", - сумна зразумелі дзеці і сабраліся вакол вывешанай пасярод двара харугвы, да якой ўся кампанія выйшла са сваіх пакояў. І пачаліся агульныя і асабістыя развітанні. Святары дзякавалі пану шамбялян, ён зноў кланяўся на ўсе бакі. Хлопцы чапляліся на шыі мацярок, дзяўчынкі цалавалі братоў, дырэктары наблізіліся да панны Кацярыны, адзін толькі пан Матэвуш стаяў далёка ад яе... Гэты пан Матэвуш быў школьным паэтам, і я не ведаю, ці дапамагаў яму потым Апалон, але ў школе ён для ўсіх складаў вершы і прамовы для вучняў, якія збіраліся ехаць да бацькоў на Каляды ці Вялікдзень³⁷. Нават прафесары часам звярталіся да яго, калі іх Пегас пачынаў кульгаць. Ці мог ён цярдліва перанесці канфуз ад маладога чыноўніка-апліканта? Паэтаў лёгка абразіць. Каханне і помста, дзве самыя вялікія страсці чалавечага сэрца без якіх не было б на свеце ні раманаў ні трагедый, не давалі яму ні спакою ні вяселля разам з усімі, ні падвячорка. Ён хадзіў па гай і думаў, часам мармытаў, лічыў пальцамі сілабы і рытмічныя прыпынкі ў вершах, нарэшце забег ў хату эканомы і, вырваўшы з гаспадарчай кнігі старонку, хуценька запісаў тое, што прыдумаў, і засунуў паперку ў рукаў. Каханне і помста ў чатырох радках! Але ж вялікі паэт, пан Матэвуш!

Калі ўсе развіталіся, пан Матэвуш стаяў далёка. Юзя, брат панны Кацярыны, схопіў яе за руку і пацягнуў у сад:

- Хадзі, хадзі, Касю, - ціха сказаў ён.

- Маю да цябе вялікую справу!

- Што такое? - спыталася панна Кацярыны з неахвотнай, бо яе адарвалі ад кампаніі:

- Кажы хутчэй.

- Вось маеш, - сказаў вясёлы хлопец і сунуў ёй у руку паперку. - Маеш гэта ад пана дырэктара, чытай! - і ўцёк. Цікаўная дзяўчынка разгарнула паперку і прачытала наступныя радкі:

*А ні Венера, ні Празэрпіна³⁸,
Не маюць прыгажосці тваёй, Кацярына!
Любові і добрага верша ты варта,
Ад самога Юпітэра - не апліканта.³⁹*

³⁵ Вядомы французскі раман XVII ст.

³⁶ "Больш за ўсё вы павінны любіць бацькоў".

³⁷ Меўся звычай адчытваць такія вітальныя прамовы, найчасцей на лаціне, каб паказаць поспехі ў вывучэнні мовы.

³⁸ Жонка Плутона.

³⁹ Ani Wenera, ani Prozerpina,
Nie jest tak piekna, jak ty Katarzyna!

Wartas milosci i slicznego kanta,
Od samego Jowisza, nie od aplikanta.

Кася пачырванела, хутка паклала запіску ў сумку і выйшла з саду. Пан Матэвуш некалькі разоў падыходзіў да яе, але яна заўсёды стаяла побач з маці, і таму ён не мог сказаць ёй ні слова. Тым часам пан Казімір люта лупіў у бубен, потым загучаў марш і харугва рушыла за браму, за ёй пайшлі ўсе. Аднак панна Кацярына паспела схапіць Юзіка за руку і прашаптаць яму на вуха:

- Юзя, даведайся ў свайго дырэктара, хто такая панна Празэрпіна і ці далёка яна жыве? Раскажаш мне, калі прыедзеш на вакацыі, памятай Юзя! Празэрпіна!

Кася так растлумачыла для сябе верш барунскага паэта: "Пра Венеру ведаю, бо яна ў некалькіх прыгожых песнях згадваецца: яна калісьці была нейкай багінняй. Юпітэр?.. Паколькі пан Гіяцынт ёсць аплікантам, дык Юпітэр, мусіць, гэта адвакат у Ашмяне, але Празэрпіна? Гэта праблема ... гэта пэўна нейкая прыгожая дзяўчына, а можа і замужняя... Даведаюся аб усім у Юзі".

Калі б Кася нарадзілася гадоў на трыццаць пазней, калі б яна выхоўвалася ў нашых сённяшніх выдатных пансіёнах, то на дванаццатым годзе свайго жыцця яна ведала б хто такі Юпітэр, а хто Празэрпіна і дзе яны жывуць, і танчыла б яна прыгожыя кантрдансы. Але... ці была б яна такой свежай і вясёлай дзяўчынай? Ці скакала б яна так рэзва і спрытна казака?

Такім чынам, мы вяртаемся. Наш рой вакол прэфекта і харугвы, як пчолы вакол маткі, шчыльна і шумна пасоўваецца, а рэшта доўгім пасам цягнецца па гасцінцы. Зноў падымаемся на гару, але ў адваротным кірунку і нас зноў уражае відарыс. Далягляд адразу за Барунамі акаймаваны паўколам цёмнага лесу, на яго чорным фоне адбіты белыя будынкі храма, кляштара і барунскіх вежаў, што стварае ўрачысты і прыгожы вобраз. Вандроўнік у Баруны бачыць яго далёк, вандроўнік які з пабожнасцю і рэлігійным пачуццям набліжаецца сюды - з пакорай і надзеяй на цудадзейную ласку і суцяшэнне ад смутку і пакутаў, ці па здароўе, дзеля карысці ад цялесных немачаў. І калі з гэтай гары ён бачыць гэты дасканалы вобраз як мэту свайго падарожжа, ён напэўна ўмацоўваецца ў веры і сэрца яго напаўняецца пяшчотным даверам. Не марудзячы, весела, спускаемся мы з гары і набліжаемся да Баруноў. Але раптам галасы наперадзе сціхаюць, а ў ар'ергардзе, наадварот узмацняюцца - дзве супрацьлеглыя з'явы адначасова і з абодвух супрацьлеглых бакоў. У кустах пры дарозе, пасля абходу навакольных сядзіб, адпачывала з багатымі падарункамі і была разбуджана нашым маршам Радуцына. Яна нечакана з'явілася перад хлопцамі, якія, як за зайцам, праз зараснікі, гналіся за адным з мальцаў. Раптам і паляўнічыя, і "заяц" развярнуліся і пабеглі да калоны. За імі на дарогу выйшла чараўніца з вялікай зялёнай галінкай у руцэ.

- Чаго вы ўцякаеце? Ці не пазнаеце мяне? - спытала яна. - Ясю! Леонардку! Антосю! Ці ведаеце вы, хто вам прывёў у Загор'е вашых маці і сястрычак? Мае старыя ногі ўсю ноч працавалі для гэтага. Святар-фізік сказаў мне: "Радуцына - марш!" І Радуцына ногі за пояе і марш! А вы крычыце на мяне, як на Амана! Пачакайце.

Старая, размахваючы галінкай, пайшла наперадзе

калоны, як чараўніца з мятлой. Але неўзабаве яна спынілася, бо адчула няпэўнасць у нагах і нейкае галавакружэнне ў нявыспанай галаве. Таму, абапёршыся на бярозавы кій, яна цягнулася за намі, хісталася і пранізліва казала:

- Ідзіце, ідзіце, гусі мае, да дому.

За дзясцятка крокаў ад дарогі, на схіле пагорка, у цяні некалькіх старых соснаў, ёсць вясковыя могілкі, на якіх нібы з зямлі растуць крыжы і мноства каменных пліт - месца апошняга спачынку пачцівых гаспадароў з Баруноў, а часам і маладых хлопцаў, для якіх адукацыя закончылася заўчаснай смерцю! Зусім не змянілася гэтае месца і цяпер: толькі памножылася колькасць мадгільных камянёў і крыжоў, што сведчаць аб усё большай колькасці тых, хто пайшоў у зямлю. Елкі з непашкоджанымі галінкамі, жывуць тут сярод агульнай смерці, жывуць ва ўласным доме нібы насуперак смерці і як упыры высмоктваюць чужую застылую кроў ва ўласныя сокі. Яны будуць жыць доўга і штодзень вітаць пад сваімі старымі галінамі мёртвых барунскіх месцічаў! Пад адной з іх айцец Ануфры пахаваў жонку з сынам і заўсёды, калі званы з касцельнай вежы абвешчаюць гадзіну задушных малітваў, мы бачым яго пасярод магільных камянёў - няшчаснага бацьку і мужа, укланчанага на іх магіле, нерухомага як камень. Момант нашага вяртання з маёўкі супаў з момантам малітвы пустэльніка, і гэта ўзрушыла і яго, і нас. Слязамі і смехам адзін бок сустрэў другі, пустэльнік змагнуў слязу і пайшоў насустрач сваім сябрам, а вучні перасталі гучна спяваць бо ўбачылі слёзы свайго няшчаснага прыяцеля. Прыветліва сустрэчы, айцец Ануфры далучыўся да нас, і мы пайшлі разам ... пакуль на ўваходзе ў Баруны зноў не пачаўся трыумфальны марш. Потым дзятва зламала шыхт і парадак і кінулася ў мястэчка, нібы хацела ўзяць яго штурмам. Але на рынкавай плошчы музыкі сціхла, і стомленыя хлопцы разышліся па кватэрах, святары адзін за адным зніклі ў цёмных калідорах кляштара, пустэльнік, шэпчучы вячэрняю малітву, павольна цягнуўся па вулках у бок да сваёй хаціны, шум сціхаў, пакуль, нарэшце, прыгожая майская ноч агарнула гэта месца радасці, якая сышла на адпачынак, радасці якая аб'яднала сотню сэрцаў.

IV.

Царква і школа - гэта для вучняў два зусім розныя і нават супрацьлеглыя наборы пачуццяў і памятных падзей. Як неба з зямлёю, як рай з пеклам, ці дакладней, з чысцяцом, як пагоднае надвор'е са слотай, так стасуецца адно з другім і асабліва ў Барунах, дзе гмах царквы дасканалы звонку і аздоблены ўнутры, мае ўсё, што можа здзівіць і прывабіць дзіцячае вока і розум. Калі гук ранніх нядзельных звонаў абвешчае вучням дзень адпачынку і забаваў, дык у любы іншы будні дзень школьны званок звоніць пранізліва, як сварлівы буркатун, абуджае дзяцей ад прыемнага сну, звоніць двойчы і гоніць да клопатаў і працы. Калі дасканала ўбраная ва ўрачыстыя дні царква кліча дзяцей да служэння пры алтарах, апранае іх у прыго-

жыя белыя комжы, як у шаты нявіннасці і радасці, дык школа, як злы зайздроснік, зачыняе свае дзверы і цішынёй спыняе забавы, не выпускае і гнібіць. У царкве гімны і спевы спяваюцца гучным хорам, мілым сэрцу і вуху вучня, і рэхам яшчэ чуюць яны ў сваёй памяці гэтыя гукі дзяцінства. У школе штодзённы плач і архіплач кожную суботу!⁴⁰ У школе на пяньку за печчу, з пагрозлівым вокам і дысцыплінай⁴¹ у руцэ страх, нязносны стары, худы, прагны да слёз, нячулы да малітваў і просьбаў! Бяда, калі паставіць ён свой пянёк пасярод школы, бяда тады, бяда! І, нарэшце, каб узмацніць і апраўдаць гэтую розніцу, у канцы чэрвеня прыходзіў святы Пётр⁴², у адзін момант замыкаў школу сваімі ключамі і адчыняў вучням дзверы царквы, каб урачыста падзякаваць Богу за завяршэнне напружанага перыяду навучання, а потым адпускаў іх усіх у рай - дадому на вакацыі.

Яшчэ падчас маіх паходаў па мястэчку я холадна мінаў апусцелую школу. Разбіты званок ляжаў на двары школы як быццам галава ворага, як яго сухі чэрап. І зайшоў у царкву, каб тут закончыць успаміны з майго дзяцінства, там дзе і закончылася само дзяцінства. Дзе, склаўшы доказ нібы дасканаласці ў навуцы, вучань становіцца юнаком, прымае дабраслаўленне царквы, зычэнне настаўнікаў і з цесных сцежак школы выходзіць на шырокае раздарожжа свету... Разважаючы над гэтым публічным развітаннем са школай, мы стаім на мяжы першай часткі нашага жыцця, якую праходзім з агідай, заканчваем з радасцю, а ўспамінаем з тугой і зайздрасцю!

У чаканы дзень, 29 чэрвеня, на вячэрню шыкоўная нава Барунскай царквы была напоўнена гасцямі рознага полу, узросту і стану. Побач з прыгожымі капелюшамі, упрыгожанымі пёрамі і кветкамі, на вясёлых галовах малых маці ці малодшых сястрычак мог быць грэдытурны⁴³ каптур або дзіўна пацёртая шапка над румяным тварам пані аканомавай. Побач з багатымі, са шнурамі на грудзях, тарататкамі⁴⁴ пана падкаморыя ці пана будаўнічага, якіх ужо нідзе не ўбачыш, стаяў ваколільны шляхціц у шэрым капоце, ці стары дваровы слуга ў панашаным жупане, падпяразаным ядвабным поясам, якога паслалі забраць панічоў... На лаўках па правым баку і ад лавак ажно да алтара, на некалькіх радах крэслаў размяшчаліся розныя вернікі: бабулі, маці, сястрычкі, цёткі, кузынкі, дзядулі, бацькі і ззаду вуі і стры⁴⁵. Сто ці больш малых людзей уваходзяць і класамі ўладкоўваюцца насупраць публікі, у той час як святар-фізік усталёўвае збоку на століку электрычную машыну і батарэю лейдэнскіх слоікаў⁴⁶. Святар-магэматык развешвае раскошна намаляваныя геаметрычныя фігуры, а сам прэфект парадкуе на другім стале прыгожа намаляваныя выявы персана-

жаў і вялізны стос папер з канвертамі, якія потым павінны з'явіцца ў рамках за шклом на сценах дамоў як памяць пра школьныя таленты. Ён кладзе залатую кнігу з імёнамі выдатнікаў і прыскае ўсё гэта глобусам, быццам хоча даць зразумець, што для ўсякай чалавечай дасканаласці галоўнае... Сусвет! Нарэшце ўсё гатова, і ўсё пойдзе гладка, бо ўся праграма ўжо апрабавана дзесяткі разоў. І, па кіўку знізу, вучнёўская сімфонія на хоры адкрывае абрад. За ёй адзін за адным з'яўляюцца малыцы і вітаюць публіку на ўсіх мовах! Ах! Чаму я не памятаю тых выступы! Які быў бы красамоўны і разнастайны дадатак у канцы кнігі! Па тварах і эмоцыях маці ці бацькі можна было даведацца, чый сын зараз аратар.

Канверты, разнесеныя і раздадзеныя, як кветкі з кошыка, больш займаюць прадстаўніц прыгожага полу, чым усе прамовы. Гэта дастала квітнеючую ружу, вялікую, як талерка. У гэтай цюльпан, бліскучы, як збан з золата. Іншая песціца у руках мармуровую калону з цэлым кошыкам кветак на капітэлі. У яшчэ адной - Купідон цэліць стралой у вялізнага рыцара, на шчыце якога эмблема, надпіс "Пытанні Барунскай школы для 5-га класа". Панна Кацярына дастала прыгожую вясковую хату ў гайку ля ручая, з такім жа надпісам на коміне, як і рыцара на шчыце. Ва ўсім досціп у думках і талент у выкананні!

Запрошаныя ў якасці экзаменатараў пан падкаморы, пан шамбялян і пан будаўнічы выйшлі на сярэдзіну. Каб гэтыя паны пажадалі ўспамінаць свой Альварб, было б не да жартаў, але, маючы ў руках лісты з пытаннямі, яны не мелі намеру бянтэжыць вучняў і настаўнікаў іншымі тэмамі, на якія, хто ведае, ці дадуць адказы? На пытанні з ліста адказвалі выдатна, бо невукам дазволілі выехаць яшчэ на вігілію.

Ішоў выступ першых класаў і ўзнагароджанне пахваламі, шчодро нададзенымі кожнаму хлопцу, і так працягвалася б і далей, але святар-фізік, які стаяў каля сваёй электрычнай машыны, нецярпліва ўсклікнуў:

- Ці ведае чацвёрты клас фізіку? Што такое маланка? Адкажа Леанард.

- Маланка, - гучна і смела пачаў адказваць Леанард, - Гэта электрычнасць, доказам чаго з'яўляецца лейдэнскі слоік.

- Брава! Тады, калі ласка, падыдзі да машыны і зрабі нам, пане, маланку!

Сярод дам пачуўся агульны пратэст супраць гэтага эксперыменту, але дасведчаныя экзаменатары падбадзёрылі ўсіх, і Леанард, пакруціў некалькі хвілін ручку, зарадзіў батарэю і даў агню. Маланка нікога не напалохала, але ўсіх пацешыла.

- Пан Ксаверы раскажа нам пра паветраныя шары,

⁴⁰ Маецца на ўвазе пакаранне вучняў у суботу. - Л. Л.

⁴¹ Пянёк - пэўна тое, на чым білі вучняў, дысцыпліна - кіёк для біцця вучняў.

⁴² На св. Пятра і Паўла заканчвалася рэчуба і пачыналіся канікулы.

⁴³ Французскі ядваб.

⁴⁴ Кароткая, да калень, курткі.

⁴⁵ Дзядзькі па маці і бацьку. - Л. Л.

⁴⁶ Лейдэнскія слоікі - самыя першыя электрычныя кандэнсатары. - Л. Л.

- зноў сказаў святар-фізік.

- Гэта вялікае вынаходніцтва ...

- ... на зламанне карку, - перапыніў яго нехта з натоўпу. Святар-фізік рэзка паглядзеў у той бок, але не ўбачыў вінаватага, і пан Ксаверы абвясціў публіцы гісторыю і сутнасць гэтага вынаходніцтва.

- Зараз - матэматыка, - сказаў пан падкаморы, відаць, дзеля свайго прэстыжу⁴⁷.

- Але панове, хай яшчэ раскажуць пра газы, зямлю, паветра, вадзю, агонь: яны ўсё гэта ведаюць! Гэта значыць, пра элементы⁴⁸, - сказаў пан шамбелян.

- Якія элементы, васпан? Няма ўжо больш элементаў, гэта тэорыя скасавана.

- Як так скасавана? У Імя Айца і Сына! Хто ж гэта зрабіў, хіба сам Пан Бог?

- Не васпане, пан Лавуазье⁴⁹, калі пачаў разбірацца, дайшоў да таго, што не пакінуў ніводнага элементу, але замест іх вынайшаў кіслату...

- Звар'яцеў ты, святар-фізік! Што ты кажаш! - прамовіў здзіўлены пан шамбелян. Справа магла дайсці да вялікага дыспуту, але раптам трэцякласнік ля дошкі гучна і рашуча закрычаў:

- Сто валоў!⁵⁰

- Чуеш, пане шамбеляне?, - сказаў з усмешкай фізік.

- Маеш гэта замест элементаў, і я паўтараю пану, што элементы скасаваны.

- Пакорліва прашу мяне не вінаваціць! Да чаго ўсё гэта дайшло, - прамармытаў пан шамбелян. Замест элементаў... Кіслата!

- Квадрат гіпатэнузы роўны суме квадратаў катэтаў, і г. д., - тым часам голасна сказаў хлопчык і перавёў гэтым увагу на свой бок. Тут паўтаралі, ці дакладней лёгка праслізгвалі ўсё навукі. Красамоўства і паэзія⁵¹ далі повад для дэкламацыі вершаў і прозы нашых выдатных аўтараў XVIII ст. Дэманструючы гісторыю, вучні давалі шырокія апісанні аблогі Троі, егіпецкіх пірамід, вавілонскіх садоў і асірыйскіх ураджаў! Слухачы пагадзіліся, што такога ў Літве яшчэ ніколі не было. Меўся тут і глобус! Ён патрэбны быў і ў географіі, і ў астраноміі, і таму яго пукаты твар вучні бачылі ад першага да шостага класа.

Нарэшце ўстаў прэфект, адкрыў залатую кнігу і пасля кароткай прамовы зачытаў імёны вучняў, якія вызначыліся ў кожным класе і былі пераведзены ў наступны. Не ведаю, як так здарылася, што часцей за ўсё гэта былі сыны бацькоў, якія прысутнічалі на экзамене - твары бацькоў і сыноў свяціліся невымоўнай радасцю, яны, напэўна, кінуліся б адзін аднаму ў абдымкі, але школьная субардынацыя, такая ж строгая, як і вайсковая, трымала дзяцей у шэрагах, і таму дзеці жадалі як мага хутчэй завяршыць свята. Але засталася яшчэ адна пра-

мова - гэта развітальная прамова вучня, які закончыў школьны курс, і сваёй дасканаласцю павінен быў прадэманстраваць майстэрства красамоўцы. Калісьці і я з вялікім напружаннем складаў і пад усеагульныя апладысменты з запалам рабіў такую самую прамову! Яна ўтрымлівала, як і ў маіх калег:

Па-першае, выказванне падзякі настаўнікам;

Па-другое, развітанне з калегамі;

Па-трэцяе, філасофскія думкі пра марнасць жыцця і вялікае значэнне навукі;

Чацвёртае, пра Арыстоцеля, настаўніка Аляксандра Македонскага, і нарэшце;

Пятае, добрыя пажаданні здароўя і дабрабыту сабе і ўсёй яснавільможнай публіцы.

Пасля заканчэння шэдэўра красамоўства, людзі рушылі з месцаў. Але раптам пад грукат труб і барабанаў, апусцілася алтарная заслона і над сходам заззяла цудоўная выява Маці Божай у прыгожай зорцы з каштоўных крышталаў і камянёў. Увесь натоўп, які запоўніў храм, упаў на калені: старыя і маладыя, дзеці і бацькі, святары і простыя людзі, беднякі якія запоўнілі прытвор - усе пакорна схілілі галовы да зямлі, затым з дзясятка маладых людзей падняўся і выйшаў з натоўпу, падышоў непасрэдна да алтара, укланчыўся на прыступках і раптам загучаў хор з добра падобраных, чыстых, звонкіх і моцных галасоў: *Sub tuum praesidium confugimus!*⁵²

Колькі сэрцаў разам, колькі ўздыхаў і малітваў адначасова ўзнялося да Бога! Колькі ўзаемнай надзеі і радасці вылілася з алтара ў сэрцы татаў, маці і дзяцей! Спевы сціхлі, хвіліна ціхай паўсюднай малітвы, і пасля гэтага заслона павольна паднялася і закрыла абраз. Усе разам усталі, і на тварах іх ззялі сапраўдна радасць і задавальненне.

Нарэшце прагучаў гучны марш, які праводзіў гасцей з царквы да дрожак, якімі была запоўнена рынкавая плошча. Развітанне калегаў, больш вясялае, чым ласкавае, агульны шум вялікага сходу, грукат ад'язджаючых дрожак, стрэлы пугаў падпітых фурманаў, ціхія ўсклікі прыгожага полу, усё гэта разам стварала маляўнічыя сцэны, адрозныя ад штодзённых і ўсё гэта непазнавальна змяніла рынкавую плошчу Баруноў. Нарэшце ўсе раз'ехаліся ў розныя бакі, і рынак зрабіўся пусты і глухі, такі ж глухі і пусты, як сёння, калі я стаю тут самотны, прытуліўшыся да дзвярэй царквы, і вачамі душы бачу і пазнаю ўсіх маіх таварышаў, мазольныя але мілыя моманты майго дзяцінства. Дзе яны? Дзе мае спадарожнікі? Ах! Напэўна, труба арханёла, аднойчы абудзіць нас усіх і збярэ зноў, каб мы казалі сваю апошнюю прамову перад Вялікім Аўдытарам усяго Сусвету!

⁴⁷ Падкаморы судзіў межавыя спрэчкі і меў вялікі вопыт разлікаў.

⁴⁸ У ранейшай фізіцы мелася тэорыя пра першасныя элементы, якія немагчыма разлажыць на складнікі. Дзякуючы Арыстоцелю, гэта тэорыя доўга трымалася і ў школах.

⁴⁹ Лавуазье Антоні (1743-1794), знакаміты французскі хімік.

⁵⁰ Любімае ў той час выслоўе.

⁵¹ Гэты курс у той час быў адным з галоўных прадметаў ў школе.

⁵² "Пад тваю абарону".